

Чойбекова Н.Т.

АНГЛИС ЖАНА НЕМИС ТИЛДЕРИНДЕГИ МОДАЛДЫК ЭТИШТЕРДИН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ БЕРИЛИШИ

Чойбекова Н.Т.

ПУТИ ПЕРЕДАЧИ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ НА КЫРГЫЗКИЙ ЯЗЫК

N.T. Choibekova

PRESENTING ENGLISH AND GERMAN MODAL VERBS IN KYRGYZ LANGUAGE

УДК: 811.111+112.2(37.12)

Төмөнкү илимий макала модалдык этиштер темасына арналат. Макаланын негизги максаты болуп кыргыз тилинде модалдуулукту туюндуруучу лексика-грамматикалык каражат-бирдиктер менен англис жана немис тилдеринин модалдык этиштеринин ортосундагы семантика-функционалдык жактан дал келүүлөр менен шайкештиктерди аныктоо. Ошондой эле англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин кыргыз тилинде кандай этиштердин жардамы менен берилерин ачып көрсөтүү менен бирге кыргыз тилинде берилүүчү этиштердин негизги белгилерин, өзгөчөлүктөрүн бөлүп кароо. Изилдөөбүздүн актуалдуулугун шарттаган фактор катары биз англис, немис жана кыргыз тилдериндеги модалдык этиштер категориясынын татаалдашкан грамматикалык бөтөнчөлүктөрүнүн алгач ирет изилдөөгө алынышы эсептөөгө болот. Ал эми изилдөөбүздүн объектиси катары англис тилинде беш этиштик бирдиктен [can, may, must, need, ought], ал эми немис тилинде ушуга окшош жети лексикалык этиштик бирдиктерден [dürfen, können, lassen, müssen, möggen, sollen, wollen] турган модалдык этиштердин топтору тандалып алынды. Изилдөөнүн натыйжалары англис, немис, кыргыз тилдеринин нормативдүү грамматикалары, лексикология, когнитивдүү лингвистика, салыштырма типология, контрастивдүү лингвистика курстары боюнча лекциялык курстарды жана семинардык сабактарды өтүүдө пайдаланууга болот. Мындан тышкары изилдөө ишинен алынган жыйынтыктарды аталган багыттар боюнча окуу китептерин, пособиелерди, лекциялык курстардын тексттерин даярдоодо теориялык материал иретинде сунуштоого болот.

Негизги сөздөр: модалдык этиштер, модалдуулук, грамматикалык категория, субъективдүү, объективдүү, ыңгай, кыргыз тили, англис тили, немис тили.

Данная научная статья посвящена теме модальных глаголов. Основная цель статьи - определить семантические и функциональные соответствия между лексико-грамматическими единицами модальности в кыргызском языке и модальными глаголами английского и немецкого

языков. Также раскрывает вопросы, о том, какими средствами и способами передаются модальные глаголы английского, немецкого языков на кыргызский язык, а также выделяет основные особенности, признаки глаголов в кыргызском языке. Актуальность настоящего исследования определяется тем что первые в качестве сравнительного объекта изучение сложных грамматических особенностей категории модальных глаголов в английском, немецком и кыргызском языках. Объектом нашего исследования является модальный глагол, состоящий из пяти глагольных единиц [can, may, must, need, ought] в английском языке и семь подобных лексических глагольных единиц [dürfen, können, lassen, müssen, möggen, sollen, wollen] в немецком языке. Группы были отобраны. Результаты исследования могут быть использованы при чтении курсов и семинаров по нормативной грамматике английского, немецкого, кыргызского языков, лексикологии, когнитивной лингвистике, сравнительной типологии, контрастивной лингвистике. Кроме того выводы и языковые материалы могут послужить теоретической основой при составлении учебников, учебных пособий, текстов лекций по этим направлениям.

Ключевые слова: модальные глаголы, модальность, грамматическая категория, субъективная, объективная, наклонения, кыргызский язык, английский язык, немецкий язык

This scientific article is devoted to the them of modal verbs. The main aim of the article is to determine the semantic and functional correspondences between the lexical and grammatical units of modality in the Kyrgyz language and modal verbs of English and German languages. Issues such as lexical and grammatical features and their function of expressing modality in combination with official words were discussed in detail. It also reveals transmissoin resources of English and German modal verbs into the Kyrgyz language and highlights the main features of verbs in the Kyrgyz language. The relevance of this research is determined by that the studying of complex grammatical features of the category of modal verbs in the English, German and Kyrgyz languages were taken the first time as a comparative object. For our research is used a modal verb consisting of five verb units [can, may, must, need, ought] in

English and seven similar lexical verb units [dürfen, können, lassen, müssen, mögen, sollen, wollen] in German groups were selected. The research results can be used for reading courses and seminars on normative grammar of English, German, Kyrgyz languages, in lexicology, cognitive linguistics, comparative typology, contrastive linguistics. In addition, conclusions and linguistic materials can serve as a theoretical basis for the preparation of textbooks, teaching aids, lecture texts in these areas.

Key words: modal verbs, modality, grammatical category, subjective, objective, mood, Kyrgyz language, English language, Deutsch language.

Илимий адабияттарда англис, немис жана кыргыз тилдериндеги модалдык этиштерди изилдөөнүн негизги эки аспектиси белгиленип жүрөт. Атап айтканда, модалдык этиштерди теориялык жана практикалык аспектилерден кароого болот. Изилдөөнүн практикалык өнүтү мектеп окуучуларына жана студенттерге нормативдик грамматиканын алкагындагы модалдык этиштердин грамматикалык табиятын окутуунун прагматикалык жана лингвометодикалык максаты аркылуу шартталган. Бул өнүтү тилде модалдык этиштердин бар экендиги тилдик факт катары көрсөтүлүп, аларды колдонуунун грамматикалык эрежелери түшүндүрүлүп, өздөштүрүү максаты коюлат. Мисалы, И.Грузинская жана Е.Черкаскаянын эмгектеринде белгиленгендей англис тилинде этиштердин модалдык этиштер деп аталган тобу бар, аларды “жетишсиз” этиштер деп да аташат, анткени алар жактуу формалардын айрымдарына гана ээ болуп, жаксыз формаларга (инфинитивге, чакчылга жана герундийге) такыр ээ болбойт, ошондуктан алар эч кандай татаал этиштик формаларга ээ эмес: can, may, must, ought, need” этиштери [4]. Ал эми немис тилинде модалдык төмөндөгүдөй этиштер бар – wollen, müssen, sollen, können, dürfen, mögen, lassen. Н.Бергман, М.Натанзондун белгилөөсү боюнча мындай этиштер өз алдынча инфинитив формасын-дагы этиштер менен айкашуу аркылуу татаал баяндоочту түзүшүп, алар ээнин (айтуучу тараптын) инфинитив менен туюнтулган кыймыл-аракетке карата мамилесин билдиришет. Мисалы: ich will turnen, du sollst + gut lernen” [3]. Келтирилген бул пикирлер модалдык этиштердин функционалдык-грамматикалык өзгөчөлүктөрүн сыпаттайт.

Мисалы, англис тилиндеги модалдык этиши can жана немис тилиндеги этиштер können, lassen айтуучунун экспликацияланып жаткан кыймылга карата анын аткарылышы мүмкүн экендигин билдирген мамилесин чагылдырышат:

1) “But my goodness, all his tricks are never alike and now can you know what’s next?” [10].

Туура айтылат: карыган адамды жаңы куулуктарга үйрөтө албайсың, бирок ал ар качан жаңы бир нерсе ойлоп табат, анын баарын кантип алдын ала билүүгө болот?

Ошондой эле англис тилиндеги үч модалдык этиши must, ought, need жана эки немис этиши müssen, sollen айтуучунун айтылып жаткан кыймыл-аракеттин аткарылышынын милдеттүүлүгүн туюнтушат:

3) Lee dropped back again with a groan; he said, “I must not speak.” [10].

Ли онтогон боюнча стулга кулап түштү да: “Мен унчукпашым керек” - деди.

4) “There was no need to hurry” [2]

Шашуунун кереги жок болчу.

5) Wie kann ich zu dieser Arbeit gehen, wenn sie mich daran hindern, niedlich und nah an meiner Seelenkleidung zu tragen? [16].

“Анан кантип мен бул ишке жөнөшүм керек, эгер мага жан дүйнөнүн таттуу бейпил кийимдери денеден тоскоол кылып жатса?”

6) Mein Freund Georg erfindet neue Ideen, um diesen Fall loszuwerden und die Situation zu verbessern [8].

“Менин досум Георг бул учурда биздин кутулуу мүмкүнчүлүгүбүздү арттыра турган жаңы идеяларды ойлоп таап жатты”.

Акырында, биз иликтеп жаткан топтун ичиндеги төрт герман этиши, бир англис тилиндеги may этиши жана немис тилиндеги dürfen, mögen жана wollen этиштери айтуучу тараптан айтылып жаткан аракеттин каалангандыгын манифестациялаган модалдык мамилесин туюнтат:

7) “We might do it yourself», observed John” [6].

“Биз муну өзүбүз кыла алмакпыз, - деп белгиледи Джон”.

8) Natürlich müssen Gefühle in Handlungen und Worten ausgedrückt werden, aber gleichzeitig müssen wir erkennen, dass es unmöglich ist, alle Gefühle in Worten auszudrücken [1].

“Албетте, сөз менен айтылган сезимдердин аракеттери токтобошу керек, бирок ошол эле учурда адамдын ичинде катылып жаткан нерсенин бардыгын сөз менен жеткизүүгө мүмкүн эместигин моюнга алуу керек”.

9) “Aber zuerst würde ich gerne warmes Wasser trinken” [11].

Бирок баарынан мурун мен жылуу суудан жыргап ичмекмин.

10) Zwei Tage lang wollte ich aus der Hölle fliehen. Was ist jetzt von mir übrig!... [11].

Эки күн бою мен бул тозоктон кутулууну көксөдүм. Эми менден эмне калды?...

Англис, немис модалдык этиштердин жана кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрдүн кеңири классын аныктоо үчүн бир гана критерийдин – модалдуулук грамматикалык категориясынын – болушу жетиштүү болуп саналат, ал тигил же бул этиштик бирдиктерди модалдык бирдик катары аныктоого мүмкүндүк берет. Ал эми кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрдүн лексика-грамматикалык классификациясы тууралуу сөз козгоонун алдында кыргыз тил илиминде деле модалдуулук айтуучунун айтылып жаткан ойго карата “көз карашын, мамилесин” билдире тургандыгын белгилөө керек. Атап айтканда, кыргыз тилинде модалдык ырастоо, жалпылоо, болжолдоо, бекемдөө, канааттануу, тактоо, күмөн саноо, ишендируу өңдүү бир катар маанилерди туюндурат. Мындай сөздөр катары кыргыз тилинин нормативдик грамматикасына байланыштуу эмгектерде: албетте, арийне, айталы, алсак, айтмакчы, айтор, адатта, балким, биринчиден, баса, болжолу, болжолумда, кыязы, көрүнөт, менимче, мейли, маселен, мисалы, негизинен, сыягы, ооба, окшойт, сөзсүз, имиш, тийиш, чыгар, чынында, тескерисинче, ырас, ыктымал, шекилдүү, экен ж.б. бир сөздөр аталып жүрөт.

Кыргыз тилинде англис жана немис тилдеринен айырмаланып, модалдык этиштер түшүнүгү жок болгондугуна карабастан, алардын көпчүлүгү өздөрүнүн баштапкы таза этиштик маанисинен модалдык сөзгө өткөндүгү белгилүү. Мындай көрүнүш, т.а., өз алдынча толук маанилүү сөздөрдүн башка категорияга, маселен, модалдык маанинин туюндурган сөздөрдүн же кызматчы сөздөрдүн категориясына өтүүсү дээрлик баардык тилдерге мүнөздүү объективдүү процесс катары эсептелет. Ал эми модалдуулук категориясы жана модалдык сөздөр кыргыз тилинде жетишерлик изилденген эмес.

Кыргыз тил илими боюнча изилдөөлөрдөн, атап айтканда, Н. Шаршеевдин, Т. Турсуновдун жана башкалардын эмгектеринен кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрдүн сын атоочтор менен да байланыштуу экендигин байкоого болот. Андай сөздөрдүн тобуна төмөнкү сөздөр таандык: **ырас, дурус, туура, жакшы**. [17].

Ырас айтасыңбы? – Эң эле **ырас** болот. **Ырас** болбодубу! же **Ырас** болгон турбайбы! – Отпускаябыздын тушма-туш келгени **ырас** болгон экен – **Ырас** келдиң! – **Ырас** болуптур!

Бул контексттерде **ырас** сөзү тактооч болуп эсептелет.

Сүйлөмдөрдө **ырас** аныктоочтун милдетин аткарып, сын атооч катары колдонулат.

Ырас жигит экен .

Ырас сөзү толуктоочтун милдетин аткарган учурлар да кездешет.

Кептин **ырасын** айтканда.

Сүйлөп жаткан адамдын айтылган ойго карата мамилесин көрсөтүү менен, **ырас** сөзү кийинки сүйлөмдө модалдык сөз катары колдонулат.

Ырас, ийгиликтүү болуп чыккан.

Ырас сөзүнүн зат атооч катары колдонулган учурлары төмөнкүдөй контексттерде көп кездешет:

Ырас болор эле.

Дурус, жакшы сөздөрүнүн өз функцияларын аткаруу процессинде омонимия кубулушу байкалат.

Мисалы: Врач Абаздын саламаттыгы **дурус**, жүрөгү таза деген корутунду чыгарды. Же: **Дурус**, иним, сенин бул айткандарыңдын жөнү бар.

Биринчи сүйлөмдө **дурус** сөзү сүйлөөчү тарабынан бейтаптын абалын, ден соолугун баса белгилөө максатында айтылып, **жакшы** маанисинде колдонулду. Экинчи сүйлөмдө **дурус** сөзү интонация түрүндө бөлүнүп, сүйлөмдүн бардык бөлүгүнө таандык болуп айтылды, сүйлөөчүнүн айтылган сөзгө карата мамилесин баса белгилеп, киринди сөздүн милдетин аткарды.

Фактылык материал көрсөтүп тургандай, кыргыз тилинде сөздөр көп маанини бергендиктен жана учурга жараша колдонулгандыктан, тилде функцио-налдык омонимдерди пайда кылат. Ушундай эле көрүнүш **жакшы** сөзүнүн функциясында да байкалат.

Мисалы: **Жакшы**, бара тур. Же: **Жакшы**, кийин сүйлөшөлү. Кош, **жакшы** калыңыз!

Жогоруда келтирилген сүйлөмдөрдө модалдык маани туюнтулган. **Жакшы** буюмдар сатылууда. **Жакшы** адамдын белгиси эл камы үчүн жүгүрөт. (Токтогул).

Берилген контексттерде *жакшы* сөзүнүн жардамы менен адамдын, кандайдыр бир буюмдун сапаттык мүнөздөмөсү баяндалат.

Тил ар дайым өнүгүп тургандыктан, бир сөз түркүм башка сөз түркүмгө өтүп кетиши мүмкүн. Ошондуктан орус жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү изилдөөдө алардын кепте функция (милдет) аткарган учурундагы лексика-грамматикалык белгилери менен өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу зарыл.

Маанилери контекстте гана ачыла турган модалдык сөздөрдү кыргыз тилинде да сөздөрдүн функциялык-семантикалык тобу катары кароо керек.

Белгилей кетүүчү нерсе, **албетте, арийне, балким, чындыгында** деген сөздөр модалдык сөздөр

катары гана каралат. Ал эми **ырас, мүмкүн, ыктымал, керек, тийиш, көрүнөт, чыгар, окшойт, өңдөнөт, сыяктуу, имиш, дейм** деген модалдык сөздөр кээ бир учурларда модалдык сөздөр катары колдонулса, айрым учурларда өздөрүнүн негизги маанисинде колдонулат.

Англис жана немис тилдериндегидей кыргыз тилинде модалдык этиштердин обочолонгон классы жок. Ошентсе да, биз карап жаткан англис 5 этиши [can, may, must, ought, need] жана ага окшош немис 7 этиши [können, lassen, müssen, sollen, dürfen, mögen, wollen] бардыгы жалпыланган үч модалдык мааниге ээ

1) [can; können, lassen] ,

2) [must, ought, need; müssen, sollen]

3) [may; dürfen, mögen, wollen]. Бул үч жалпыланган маанилер азыркы кыргыз тилинде төмөнкү лексикалык-грамматикалык каражаттар менен берилиши мүмкүн:

1) [can; können, lassen] – кыла алат – кыла алуужасай алат;

2) [must, ought, need; müssen, sollen] – кылыш керек, кылганга муктаж, кылганга милдетуу;

3) [may; dürfen, mögen, wollen] – каалоо, (эңсөө, тиле).

Субъективдүү жана объективдүү модалдуулукту айырмалоо кыргыз тилине жана ошол тилдик структураларга таандык: кыла алат, кылыш керек и каалоо. Бирок субъективдүү модалдуулукту объективдүү пландын модалдуулугунан импликациялоодо кээ бир айырмачылыктар байкалат.

Ал эмик кыргыз тилинде этиштик модалдуулук бүтүндөй сүйлөмдүн маанисине өтүп, ал модалдык жактан багытталган үч ыңгайда: шарттуу ыңгайда, каалоо-тилек ыңгайда жана ниет ыңгайда колдонулат. Андан тышкары, акыркы жылдардагы лингвистикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, англи жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин өзүнчө классына таандык болгон категориялык маанилер азыркы кыргыз тилинде жогоруда аталган модалдык жактан багытталган беш форманын “баяндооч ыңгай жана буйрук ыңгай грамматикалык формалардын арасында гана эмес, башка лексикалык-грамматикалык класстар: модалдык бөлүкчөлөр, модалдык сөздөр, киринди синтаксистик-лексикалык конструкциялардын арасында да бөлүштүрүлөт” [15].

Өзүнүн маалыматына кандайдыр бир өзгөчө мамилени чагылдырган субъективдүү модалдуулук (эмоциялык-экспрессивдик баалоо, макул болуу же болбоо, ишенүү же ишенбөөчүлүк) жогоруда көрсө-

түлгөн кыргыз лексемаларды кандайдыр бир модалдык бөлүкчөлөр, модалдык сөздөр, экспрессивдик сырдык сөздөр, киринди сөз айкаштарын ж.б. менен бирге колдонууда ордун таап, алар сүйлөөчүнүн өзүнүн субъективдүү мамилесин билдирет.

Мисалы:

1) - Ай, бул кыз го деп баары аттан тушуп, баштарын жерге салып, баатыр кызга таазим кылышыбыз керек го деп турушту. Бул мисалда *кылыш керек* татаал этиши колдонулуп, бул этиш субъективдүү модалдуулукту билдирет, эки жолу берилген «го» модалдык бөлүкчөсү сүйлөөчү тарабынан проблемалык ырастуулукту экспликациялайт.

2) – *Ыбыш ал ишти созсуз эле кыла алат*. 2-мисалда *кыла алат* татаал этиши колдонулуп, «субъективдүү модалдуулук сүйлөөчү тарабынан категориялык ырастуулукту чагылдырып, бул ырастуулук “созсуз” модалдык сөзүндө камтылган»

3) «*Оо суйгөнум, каалайм сени көрүүнү!*». 3-мисалда каалайм көргөнү этиши колдонулуп, субъективдүү модалдуулук “Оо” сырдык сөзүндө камтылды да, сүйлөөчүнүн эмоциялык каалоосун туюндурат.

Объективдүү модалдуулук кыргыз тилиндеги “кыла алат, кылыш керек, каалоо” этиштеринде орун алат, ал сүйлөөчүнүн айтылып жаткан маалыматка мамилесин да билдирип, аны менен бирге, объективдүү планда, сүйлөөчүнүн эркине карабастан, тагыраагы, маалымдалуучу информациянын реалдуу же реалдуу эместигине, муктаждык жана муктаж эместигине көрсөтөт. Объективдүү модалдуулукту чагылдыруунун грамматикалык каражаттары ыңгай категориясы, чак категориясы, интонациянын ар кандай типтери (маалыматтын интонациясы, суроонун интонациясы) ж.б. болуп саналат [9].

Кыргыз тилинде грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө карап, модалдык сөздөр тубаса жана туунду модалдык сөздөр деп экиге бөлүнүп каралып жүрөт. Туунду модалдык сөздөрдү жасоочу атайын мүчөлөр жок болгону менен, алар сөз өзгөртүүчү жана сөз жасоочу мүчөлөрдүн жардамы аркылуу жасала берет.

1.Сөз жасоочу мүчөлөрдүн жардамы менен жасалуучу модалдык сөздөргө төмөндөгү мисалдарды келтирүүгө болот: өң+ла+n+a+t=өңдөнөт, сыяк+ла+n+a+t=сыяктанат. Маселен, Бейтааныш коноктун алтымыштан ашып калган сыяктанат.

2. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн жардамы менен жасалуучу модалдык сөздөр: сыяк+ы=сыягы, кебете+си=кебетеси, бир+ынчы+дан=биринчиден, эки+ынчы+дан=экинчиден, ал+са+к=алсак, айт+a+лы=айталы.

Маселен, Алсак, аты аталгандардын ичинен Нурида Ысмаилова спорт жаатында бир катар жетишкендиктерди камсыз кылды.

Тубаса модалдык сөздөр морфологиялык элементтерге ажырабастан, сүйлөмдүн бир мүчөсүнө гана тиешелүү болбостон, бүтүндөй сүйлөмгө модалдуулук маанисин берип турат.

Ал эми туунду модалдык сөздөр унуга мүчөлөрдүн уланышы аркылуу жасалып, алар ширелишип кеткени менен, уңгунун лексикалык мааниси сакталып калган болот: айтмакчы, көбүнчө, көрүнөт, кебетеси, чынында, чамасы, окшойт, сыягы, тескерисинче, айталы ж.б.

Модалдык сөздөрдүн синтаксистик табияты да бир катар татаалдашкан маселелерди кучагына алат. Алардын бири катары маани берүүчү сөз түркүмдөргө кирүүчү айрым бир сөздөрдүн модалдык мааниси туюндуруп келгендигин мисал келтирүүгө болот. Мындай сөздөрдүн катарына жакшы, дурус, ырас, туура деген өңдүү сөздөрдү киргизүүгө болот. Маселен, “жакшы” деген сөз сүйлөмдүн курамында заттык мааниде колдонулаары белгилүү: Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети; Жакшы менен дос болсоң, жетесиң муратка, жаман менен дос болсоң, каласың уятка. Жакшыдан башчы койсоң, элди түзөтөр, Жамандан башчы койсоң, элди жүдөтөр. Ал эми ушул эле жакшы сөзү модалдык маанисинде сүйлөмдө баяндалган маалыматты ырастоону, кубаттап-жактоону билдирет. Адатта, модалдык маанинин туюндурууда сүйлөмдүн башында келип, айтуучунун сүйлөмдө сөз болуп жаткан фактыга карата куаттоо, жактыруу мамилесин туюндуруу менен кээде кайиаланып да келет: Жакшы, жакшы, ушинтип аракет кылсаң эле, ишиң илгерилей берет. Ушул өңдүү эле функцияны, “түзүк” деген сөз да аткарат деген ойдобуз: Түзүк, түзүк, үкөм, иштегениң көңүл жылытат экен. Демек, мындай сөздөр кеп агымында, сүйлөмдүн тутумунда контекстке карап, ар кандай сөз түркүмдөрүнө тиешелүү болуу менен, ошол эле учурда ар кандай сүйлөм мүчөсүнүн милдетин аткара берише тургандыгына күбө болдук. Андыктан мындай сөздөрдүн классына мүнөздөмө берүүдө алардын лексика-грамматикалык табиятын, коммуникативдик потенциалын толук эске алуу зарыл деген ойдобуз. Ал эми алардын ар кандай сүйлөм мүчөлөрүнүн милдетин аткара алуу мүмкүнчүлүгү коммуникативдик синтаксистин же синтаксистик семан-тиканын алкагында каралчу маселелердин катарына турат деген ойдобуз. Биздин жеке пикирибизде, мындай сөздөргө карата “көп кызматтуу сөздөр” (полифункциональные слова) деген аталышты колдонуу орундуу. Анткени бул аталыш алардын

лексика-грамматикалык, коммуникативдик табият-өзгөчөлүгүнө шайкеш келет.

Жыйынтыктап айтканда, изилдөө учурунда төмөнкүдөй максаттарга жетиштик:

- Кыргыз тили теориялык да, практикалык да жактан этиштердин өзгөчө модалдык классына бөлүнбөй турган тенденцияга ээ жана бул тенденция бардык түрк тилдерине таандык.

- Кыргыз тилинде дүйнөлүк башка тилдердегидей эле, сүйлөмдөрдө модалдуулук модалдык сөздөр аркылуу гана эмес, лексика-грамматикалык башка каражаттар аркылуу да туюндурулаары белгилүү. Маселен, модалдуулуктун ар кандай семантикалык оттенктору этиштин ыңгайлары, бөлүкчөлөр, модалдык сөз айкаштары, интонация аркылуу туюндурулушу ыктымал. Маселен, кыргыз тилиндеги этиштин ыңгай категориясы модалдуулук менен тыгыз байланыштагы грамматикалык категория катары эсептелет. Ошондой болсо дагы модалдуулук менен ыңгай категорияларынын бирдей түшүнүктөр катары кароого болбойт. Анткени ыңгай этиштин категориясы болсо, модалдуулук андан кенен, спецификалык табиятка ээ категория болуп эсептелет. Ыңгай категориясы аркылуу кыймыл-аракетке айтуучунун ар кандай мамилеси туюндурулат.

- Кыргыз тилинде изилдөөнүн объектиси аморфтук, гетерогендик кубулуш катары каралып, тилдин көптөгөн деңгээлдеринде (морфологиялык, лексикалык, сөз жасоочу, сөз өзгөртүүчү жана синтаксистик) модалдуулуктун тилдик категорияларын ишке ашыруу түрүндө көрсөтүлөт, бирок мындай гетерогендик объектиге коюлган эң башкы талабы – функциялык-котормо планында англисчедеги 5”can, may, must, need, ought” жана немис тилиндеги 7”dürfen, können, lassen, müssen, mögen, sollen, wollen” туура келиши.

-Ж.Жусаев, Т.Турсунов, Н.Шаршеев ж.б. окумуштуулардын белгилөөсү боюнча, кыргыз тил илиминде модалдык маанилер этиштердин ыңгай категориялары, модалдык бөлүкчөлөр, сөз айкаштары, интонация жана модалдык сөздөр аркылуу берилет.

Демек, жыйынтыктап айтканда, англис жана немис тилдеринен айырмаланып, кыргыз тилинде модалдык этиштердин атайын бир классы болбогону менен, модалдык сөздөр унгу сөздөр түрүндө жана туунду сөздөр түрүндө да колдонулат. Туунду сөздөр катары алар сөз жасоочу жана сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн жардамы менен жасалган модалдык сөздөр морфологиялык жактан мүчөлөнбөй тургандыгын да белгилөөгө болот.

– Модалдык этиштер англис жана немис тилдеринде тилдик бирдиктердин кеңири классын түзүшөт.

Биз изилдөө объектиси катары англис тилиндеги 5 (can, must, ought, need, may) жана немис тилиндеги 7 (können, lassen, dürfen, müssen, sollen, mögen, wollen) жалпысы 12 модалдык этишти тандап алдык.

- Англис жана немис тилдериндеги аталган модалдык этиштерди тилдик бирдиктердин кеңири клас-сы катары карасак, анда аларга, биринчиден, этиш болуп саналган жана, экинчиден, модалдык маанилерди туюндурган башка айрым лексемалар да киргизилиши мүмкүн. Буларга англис тилиндеги to have to, should, shall, will, would, to be to лексемаларын жана to be able to, had better, used to, to be allowed to ж.б. этиштик түрмөктөрүн киргизүүгө болот. Немис тилиндеги wünschen, brauchen, müssen, nötig, haben лексемалар, ошондой эле sein+zu+Infinitiv, haben+zu+Infinitiv, синтаксистик конструкциялары ушундай касиеттерге ээ.

- Функционалдык грамматика өңүтүнөн алып караганда, бардык англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштер аларды толуктоочу маанилик этиштер менен бирге үч функционалдык-семантикалык топко биригет: 1. «Мүмкүн» таяныч модалдык маанисиндеги (can – können, lassen) 2. «Милдеттүү» таяныч модалдык маанисиндеги (must, ought, need – müssen, sollen); 3. «Каалайт» таяныч модалдык маанисиндеги (may – dürfen, mögen, wollen). Бул үч функционалдык-семантикалык топтордун баары бирге бир полицентрикалык функционалдык-семантикалык талааны түзүшөт.

Адабияттар:

- Aitmatov Tsch., Ikeds D. Begegnung am Fudschijama. Ein Dialog (Aus dem Russischen von F.Hitzer). - Zurich: Union-sverlag, 2013. - 348s.
- Akmataliyev A. Chingiz Aitmatov: Life and Creative Work. Short Survey. - Bishkek: Mekteb. 1991/-216p.
- Бергман Н.А., Натанзон М.Д. Грамматика немецкого языка для учителей. - Изд. 8-е. испр. и доп. - М.: Госуч-недгиз, 1957. - 294с.
- Грузинская И.А. Черкаская Е.Б. Грамматика англий-ского языка для старших классов средней школы. - Изд. 16-е. - М.: Госучпедгиз Мин. Прос. РСФСР, 1956. -256 с.
- Джусаев Ж. Грамматические средства выражения кате-гории модальности в киргизском языке. - Фрунзе, 1984. - 160 с.: ил.-с
- Gilford C.B. Terrifield. - New York: Rinehort and Wings- ton, 1994. - 364p.
- Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теорети-ческая грамматика современного английского языка. / Учебник для студентов институтов и факультетов иностранных языков. - М.: Высш. школа, 1981. - 286 с.
- Kaminer W. Militarmusik. – 2.Aufl. – Munchen: Goldmann Verlag, 2003. – 224s.
- Розенталь Д.Э., Теленкова М.А., Словарь-справочник лингвистических терминов. / Пособия для учителя. - Изд. 3-е, испр. и доп. - М.: Просвещение, 1985. - 399 с.
- Conan Doyle A. hot №249 //Five Best Horror Stories. - М.: EKSMO, 2014.-32-125p
- Colette S-G. Claudine findet zu sich selbat, Roman. - Hamburg /Wien: Rowohlt, 1991.-155s.
- Турсуналиев Т. Англис тилинин грамматикасы: (кыргыз мектептери үчүн) / Т. Турсуналиев. - Ф.:1967. - 95 б.
- Турсуналиев Т. Обучаем английскому глаголу на сопо-ставительном материале с киргизским языком: Для фа-культетов иностр. яз.выш.учеб.заведений. - Ф.: 1984. - 168.
- Twain M. The Adventures of tom Sawyer. - М.: EKSMO, 2012. - 288p.
- Шаршеев Н. Модальности и модальные слова в киргиз-ском языке АН КР. ССР. Канд. дисс. - Ф., 1969. - 29 с.
- Shiller F. Die Rauber //Shillers Werke. In funf Banden. - Zweiter Band. – Ausgewahlt und eingeleitet von J. Muller: - 13 Auf.-Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag. 1974. - 5-156s.
- Юдахин К. Киргизско-русский словарь. - Москва, 1965.